

УДК 94 : 330.35 + 339.924 + 339.94 (4 – 11 + 4.191.2)

Вівер І. І.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Проаналізовано ендогенні та екзогенні фактори та особливості соціально-економічного розвитку транзитивних країн за умов глобальної інтеграції. Охарактеризовано євроінтеграційні перспективи постсоціалістичних країн Європи та колишніх республік СРСР.

Ключові слова: *глобальна інтеграція, постсоціалістичні країни, системні трансформації, євроінтеграція, ОЧЕС, ГУАМ, «Східне партнерство».*

Витер И.И. Социально-экономическое развитие транзитивных стран в условиях глобальной интеграции.

Проанализированы эндогенные и экзогенные факторы и особенности социально-экономического развития транзитивных стран в условиях глобальной интеграции. Охарактеризованы евроинтеграционные перспективы постсоциалистических стран Европы и бывших республик СССР.

Ключевые слова: *глобальная интеграция, постсоциалистические страны, системные трансформации, евроинтеграция, ОЧЭС, ГУАМ, «Восточное партнерство».*

Iryna Viter. Socio-economic development of transit countries in global integration conditions.

The endogenous and exogenous factors and peculiarities of socio-economic development of transitive countries under the conditions of global integration are analyzed. The Euro-integration perspectives of post-socialist countries of Europe and former Soviet republics are described.

Key words: *global integration, post-socialist countries, system transformations, eurointegration, BSEC, GUAM, Eastern Partnership.*

Соціально-економічний розвиток транзитивних країн за сучасних умов визначається ендегенними та екзогенними факторами. До ендегенних факторів можна віднести трансформаційні процеси, які проходять у цих країнах, до екзогенних – зміни в глобальному середовищі і, значною мірою, – глобальна інтеграція. Розглянемо розвиток транзитивних країн в контексті цих факторів, враховуючи певний взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком країни та її інтеграційними спрямуваннями.

Одним з феноменів сьогодення є глобальна інтеграція як складова глобалізації та нова форма суспільного розвитку. Саме вона виступає критерієм та чинником розвитку сучасного світу, визначає його закономірності: адже під її впливом змінюється глобальна структура світоустрою, з'являються нові інтегративні структури, які забезпечують інтенсифікацію розвитку людства в цілому

В загальному вигляді глобальна інтеграція є засобом об'єднання держав, який сприяє налагодженню ефективної взаємодії між ними на всіх інституційних рівнях розвитку суспільства і базується на реалізації ними спільних інтересів. Вона забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин, сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку [1, с.1,4].

Характерними рисами глобальної інтеграції вчені називають її тотальний характер, реалізацію утилітарного інтересу, антиномічність цінностей, які складають її основу в сучасному варіанті, застосування двох

відомих світу історичних форм інтеграції – силову та добровільну [1, с.2-3], екстраполяцію ліберально-демократичних цінностей на всі регіони без винятку [2] тощо.

На думку Ю.Яковця, глобальна інтеграція є необхідною умовою «історичного процесу розвитку людства, оскільки вона приводить до відповідних форм переплетінь міжцивілізаційного розвитку та синхронізації цивілізацій» [3, с.7]. Виходячи з цього, глобальна інтеграція є необхідною умовою суспільного розвитку сучасного світу.

Очевидно, що жодна держава світу сьогодні не може залишитись осторонь глобальних інтеграційних процесів, оскільки ритм сучасної геополітики зобов'язує кожен з них синхронізуватись із сучасними умовами розвитку. Але особливо гостро ця проблема стоїть для постсоціалістичних країн. З одного боку, теорія «мондіалізму» передбачає об'єднання держав на основі не лише геостратегічної, а і політичної та економічної рівності держав, що створює для цих країн значні складнощі через їх відносно невисокий рівень економічного розвитку. З іншого боку, постсоціалістичні країни потребують інтеграції як ніхто інший, адже їх участь у інтеграційних об'єднаннях значною мірою виступає засобом їх глобальної конкурентоспроможності.

Саме тому кожна постсоціалістична країна має формувати та реалізовувати глобальну за масштабами та національну за інтересами інтеграційну політику таким чином, аби вона сприяла модернізації національної системи управління суспільним розвитком і тим самим працювала на підвищення авторитету держави у світі.

При розробці інтеграційної політики країні необхідно зважати й на певні ризики інтеграції. Адже будь-яка форма глобальної інтеграції вимагає від держав «ділитися» власним суверенітетом, що в кінцевому підсумку призводить до втрати національної ідентичної та геостратегічної визначеності.

До ризиків глобальної інтеграції Р.Войтович відносить такі: різні стилі суспільно-політичної життєдіяльності держави, які включаються в процес інтеграції; відмінні історичні передумови суспільного розвитку; принципову відмінність у структурі менталітету; різницю в інтересах здійснення інтеграції; масштаб амбіцій лідерів, які здійснюють інтеграційну політику; відмінність у розумінні сутності, форм та засобів інтеграції. Отже постсоціалістичні країни в процесі інтегрування до певних

співтовариств особливу увагу мають приділяти збереженню власної національної ідентичності, навіть і тоді, коли відповідні умови та фактори (глобалізація) вимагають адаптації та певної трансформації типу суспільного розвитку [1, с.5-6, 9].

Особливість інтеграції таких країн полягає в тому, що вони реалізують свої інтеграційні прагнення одночасно із внутрішніми перетвореннями. Одним з головних виявів глобалізації економіки виступає здійснення системних трансформацій в постсоціалістичних країнах, що відбуваються в процесі їх переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки. Після проголошення незалежності перед цими країнами постали завдання в короткий історичний строк здійснити радикальні економічні реформи, інтегруватися в європейське і світове співтовариство і остаточно завершити демонтаж централізованої економіки та тоталітарної політичної системи.

Зазначимо, що перехід від системи централізованої регламентації до ринкової економіки у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, а також у колишніх союзних республіках визначався не лише їхніми національними особливостями та ступенем початкового розвитку (що не викликає сумнівів), а й більш складними чинниками власне перехідного періоду [4, с.136].

Взагалі сутність будь-якої соціально-економічної трансформації зводиться до того, щоб змінити чинний економічний порядок. Поєднання теоретичного та практичного досвіду з національними особливостями країни дозволяють обрати оптимальну модель та розробити концепцію, яка дасть змогу забезпечити високі темпи економічного зростання.

Експерти виділяють три групи національних моделей економічного зростання: моделі країн, які здійснювали відновлення економіки, маючи високий початковий рівень (до цієї групи належать Німеччина, Італія, Франція, Японія, Ірландія), моделі країн, які здійснили перехід від відсталого до сучасної конкурентоспроможної економіки (вони лежали в основі розвитку країн, що утворюють другу, третю та четверту «хвилі» економічного зростання у Південно-Східній Азії та Індії) та моделі постсоціалістичних країн [5, с.157].

Отже розвиток постсоціалістичних країн виділено окремою групою. І це закономірно, адже сьогодні вже чітко окреслилися певні спільні риси та шляхи, якими йшли всі країни, що обрали ринкову модель. Це, передовсім,

широкі свободи, приватна власність, конкуренція, свобода входу на ринок та виходу з нього, обмежена влада урядовців та держави взагалі. В той же час старт реформ у колишніх республіках СРСР був складніший, ніж в країнах Центральної та Східної Європи, тому що вони до недавнього часу не мали своєї державності, а отже – всіх необхідних складових соціально-економічної системи. Об'єктивні фактори, що обумовили підвищену складність системної трансформації на пострадянському просторі у порівнянні із країнами ЦСЄ, зводяться до наступного.

По-перше, істотне значення має факт різної тривалості «соціалістичної смуги» для різних країн. Якщо в державах ЦСЄ вона тривала 40 років і в більшості випадків була нав'язана ззовні, то в Росії соціалізм панував понад 70 років, будучи до того ж цілком вітчизняним, а не імпортованим «продуктом». Завдяки тільки цій обставині, а також через те, що в ряді країн (Польща, Чехословаччина й Угорщина) навіть у соціалістичний період був досвід впровадження деяких ринкових інструментів у планову економіку, ступінь ментально-психологічної готовності їхніх народів до заміни однієї системи на іншу була вище, ніж у пострадянських країнах.

По-друге, на відміну від країн ЦСЄ, перед пострадянськими реформаторами стояло завдання продовжити системну трансформацію при стрімкому, ними ж ініційованому розпаді раніше єдиної держави. Дійсність показала, що розрив єдиного економічного простору ускладнив, а не полегшив перехід до ринкової економіки кожній суверенній республіці колишнього СРСР.

По-третє, на старті реформ серйозним тягарем для деяких країн СНД виявилася величезна частка в економіці військово-промислового комплексу. Як тільки відмовилися від підтримки постійного військового паритету ледве не з усім іншим світом, з'ясувалося, що конверсія гіпертрофовано мілітаризованого виробництва потребуватиме спочатку незрівнянно більше витрат, чим дасть вигод [6, с.126-128].

Отже системні трансформації у колишніх республіках СРСР носять більш глибокий характер. Так, в Україні за роки незалежності створено елементи нової соціально-економічної системи, такі, як інститут приватної власності і, відповідно, клас приватних власників, інфраструктура ринку, вільна конкуренція, власні банківська, фінансова та податкова системи,

власні гроші і національний бюджет, прикордонна та митна системи тощо. Проте ця система й досі залишається неефективною.

У постсоціалістичних економіках у ході ринкових перетворень відбувається довгостроковий процес зміни характеру циклу економічного зростання. З цієї точки зору вчені зазначають формування чотирьох груп постсоціалістичних економік:

1) «наздоганяючі» країни, до яких відносять країни, здатні підтримувати протягом довгого періоду темпи зростання, що не менше, ніж удвічі, перевищують темпи зростання ВВП розвинутих країн (для порівняння беруть темпи зростання країн ЄС);

2) країни, здатні підтримувати темпи зростання на рівні країн ЄС або перевищувати їх на незначну величину;

3) «країни, що відстають», які не здатні проводити успішну трансформацію, темп зростання яких у довгостроковому періоді є значно нижчим, ніж у країнах ЄС;

4) країни-лідери, які демонструють середньорічний темп зростання, що втричі перевищує темпи зростання ЄС [5, с.157]. На сьогодні він дорівнює 7,5%, адже протягом 2017 р. сукупне зростання економік країн-членів ЄС склало 2,5%, що є максимальним показником з 2007 р. [7].

ВВП України за підсумками 2017 р. зріс на 2,2% [8], отже ми можемо віднести її лише до третьої групи

Українські вчені І.Бураковський та О.Плотніков серед постсоціалістичних країн Європи та колишніх республік СРСР виокремлюють чотири групи країн за особливостями розвитку та загальним розумінням ринкової економіки [4, с.138-142].

Першу групу вони визначають як країни з повільними темпами здійснення реформ. Такі країни або просто не зазнали відчутних економічних потрясінь, або через свою національну специфіку та інші обставини увійшли в стан певного трансу, що не дозволяв ефективно здійснювати економічні реформи. До цієї групи відносяться Україна, Білорусь, Грузія, Вірменія, Узбекистан, Казахстан, Туркменістан, Киргизія.

Другу групу утворюють традиційно орієнтовані на ринок країни. До цієї групи належать країни, які найбільше відповідають оптимальній моделі переходу від системи централізованої регламентації до ринкової системи та протягом постсоціалістичного періоду розвитку отримали

членство в ЄС. До цих країн відносяться Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина та Румунія.

Третя група охоплює країни, які через їхню специфіку не можна звести до єдиного знаменника. Це країни, які або обрали свій специфічний шлях формування ринкової системи, або внаслідок наявних передумов не могли йти традиційним шляхом. До цієї групи входять Росія, Молдова, Таджикистан та Болгарія (яка при цьому є членом ЄС – І.В.).

Четверта група об'єднує так звані «вибухові» країни – ті, що зазнали потрясінь економічного і політичного характеру. Тобто необхідний поштовх до руху від системи централізованої регламентації до ринкової системи вони дістали внаслідок певних надзвичайних подій, які мали не негативний, а позитивний вплив на процес руху до ринкової системи. До цієї групи належать країни колишньої єдиної Югославії – Словенія, Хорватія, Македонія, Сербія і Чорногорія, прибалтійські країни – Естонія, Латвія, Литва і, зрештою, Албанія.

Звичайно, життя кожний день вносить свої корективи в цю класифікацію. Так, анексія Криму Росією 2014 р. та воєнні дії на сході України значним чином впливають на розвиток і європейські перспективи і Росії, і України. За даних умов Україна може «приєднатися» до четвертої групи, якщо зможе отримати від цих потрясінь і певні соціально-економічні переваги.

Визначною характеристикою будь-якої моделі економічного розвитку є форма і вид модернізації, тому соціально-економічний розвиток транзитивних країн значною мірою залежить від модернізаційної політики, яку вони проводять. Найбільш бажаною для постсоціалістичних країн з точки зору євроінтеграційних перспектив є креативна модернізація, орієнтована на розвиток експорту, яка відкриває великі можливості для плідної взаємовигідної співпраці постсоціалістичних країн з країнами Європейського Союзу з перспективою дійсного членства [більш детально див.: 9, с. 75-76].

В Україні програма модернізації економіки значною мірою орієнтована на креативний тип модернізації, а з трьох відомих в світі стратегій інноваційного розвитку (стратегія нарощування, стратегія запозичення, стратегія перенесення) перевагу віддано найбільш прогресивній стратегії нарощування, коли основний упор робиться на забезпечення нарощування на базі прогресивних технологій, випуску нової

конкурентоспроможної продукції з використанням, перш за все, власного науково-технічного і виробничо-технологічного потенціалу та залученням зарубіжного досвіду. Проте на практиці реалізація цієї стратегії стикається з великими труднощами [10].

Системні трансформації у постсоціалістичних країнах наприкінці ХХ ст. передбачали зміни і в їх зовнішньоекономічній політиці. Більшість цих країн своїм стратегічним завданням визначили євроінтеграцію. І це зрозуміло. Вступ до ЄС – це значні перспективи, можливості одержання коштів для більш динамічного розвитку, виходу зі своїми товарами на ринки Західної Європи, можливості стати учасниками загальної системи європейської безпеки. З іншого боку, перехід до ринкової економіки постсоціалістичного табору викликав жваве обговорення планів розширення ЄС на схід з метою якомога скорішого поширення єдиного європейського простору.

Останні хвилі розширення ЄС вже принесли певні здобутки, але разом із цим – нові проблеми та розчарування. Взагалі, слід зазначити, що розширення ЄС на схід – багатовимірний складний процес, наслідки якого як для нових, так і для старих його членів ще не визначені до кінця. Так, наприклад, для України завдання європейської інтеграції на сьогодні навіть ускладнилось. Якщо ще 5-10 років тому чітко простежувалась відносна відокремленість країн з розвинутою ринковою економікою від іншого світу, все більше замикаючись одна на одну, виникнення єдиного економічного простору в Європі, то сьогодні ми спостерігаємо відцентрові тенденції в Євросоюзі, невизначеність із самим існуванням угруповання. За таких умов увійти до ЄС стало складніше. Якщо раніше ЄС не хотів приймати до своїх лав Україну, то зараз – об'єктивно не може. Цей факт виступає певною загрозою для економічного розвитку України та інших постсоціалістичних країн, що не є членами Євросоюзу. Тому інтеграційні прагнення постсоціалістичних країн необхідно розглядати у цьому контексті.

І все ж сьогодні євроінтеграція стає реальністю для багатьох країн Центральної і Східної Європи: одні вже стали членами ЄС, інші знаходяться на шляху до членства. В той же час з наведеної вище класифікації І.Бураковського та О.Плотнікова бачимо, що рівень економічного розвитку та внутрішньополітична стабільність виступає важливим, але невизначним показником успіхів у євроінтеграції. Взагалі,

вибір тієї чи іншої інтеграційної стратегії постсоціалістичними країнами та їх успіхи на цьому шляху значною мірою залежав і залежить від обраної моделі економічного розвитку та форми і виду модернізації, про що йшлося вище.

Євроцентризм є найбільш привабливим і практично безальтернативним інтеграційним процесом і для України. Інтеграційна політика щодо східноєвропейських країн має орієнтуватися на відновлення ефективних традиційних зв'язків у сфері міжнародної спеціалізації та кооперування. В той же час, в очікуванні дійсного членства в ЄС, Україна повинна розвивати економічні зв'язки як з окремими країнами ЄС, так і з його потенційними членами.

Велике значення для України (як і для інших транзитивних країн) має участь у регіональних програмах ОЧЕС (Організація Чорноморського економічного співробітництва) і ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток).

Основними напрямками причорноморського співробітництва виступають: формування інфраструктури бізнесу через створення та розвиток спільних фінансових та інформаційних мереж; спільне будівництво об'єктів транспортної інфраструктури, розвиток транспортно-експедиторського співробітництва; комплексне використання й охорона ресурсів Чорного моря; співробітництво в розвитку паливно-сировинної бази регіону, у справі раціонального енергоспоживання; реалізація спільних проєктів щодо технологічного переобладнання металургійних виробництв країн-учасниць; участь у конверсії оборонної промисловості тощо [11].

Співробітництво в рамках ГУАМ здійснюється в політичній, економічній, правоохоронній та гуманітарній сферах. Система функціонування ГУАМ включає галузеве та міжнародне співробітництво. На нинішньому етапі галузева співпраця в рамках ГУАМ здійснюється за такими основними напрямками: економіка та торгівля, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідація їх наслідків, культура, наука та освіта, туризм, взаємодія в правоохоронній сфері та прикордонне співробітництво, транспорт, енергетика та інформаційні технології [12].

Велику роль у подальших перетвореннях в економіці транзитивних країн повинна відіграти Концепція ЄС «Східне партнерство». Мета цієї ініціативи полягає в посиленні європейської пропозиції східним сусідам.

Ця пропозиція виходить за межі політики європейського сусідства і, з одного боку, посилює двосторонню співпрацю, а з іншого – сприяє горизонтальним зв'язкам між країнами, яким вона адресована. Зокрема, Східне партнерство охоплює Україну, Молдову, Азербайджан, Вірменію, Грузію, а також Білорусь. Деякі з проєктів будуть також доступні Росії, проте нова пропозиція адресована, головним чином, Україні та Молдові як перспективним членам ЄС [13].

Східним партнерством передбачено три основні області співробітництва: створення в майбутньому зони вільної торгівлі між цими країнами, а також між ними і Євросоюзом; співробітництво в сфері енергетичної безпеки і полегшення візового режиму [14, с. 4]. Отримання Україною, Молдовою та Грузією впродовж 2014–2017 рр. безвізового режиму та створення зони вільної торгівлі між ними і ЄС – великий крок на шляху реалізації цих планів.

В той же час стосовно «Східного партнерства» існують і негативні думки, пов'язані, насамперед, з побоюваннями розпорошення уваги до України (яка вже досягла певних успіхів у євроінтеграції) на цілу групу країн та можливим зниженням у майбутньому шансів її дійсного членства в ЄС [15]. Але, на нашу думку, «Східне партнерство» має стати перехідним етапом до створення динамічного та стабільного регіону на сході Європи.

Розглянуті європейські перспективи транзитивних країн можуть виявитися достатньо ефективними за умови їх внутрішньої готовності до інтеграції і, в першу чергу, – готовності до кардинальних модернізаційних перетворень. З іншого боку, тісна співпраця цих країн з розвиненими країнами Європи, участь в існуючих угрупованнях інтеграційної спрямованості значною мірою сприятиме проведенню в них необхідних соціально-економічних трансформацій, зростанню економіки, підвищенню якості життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Войтович Р. В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку / Р.В. Войтович // Збірник наукових праць НАДУ при Президентові України. – 2010. – № 2. – С. 3-15.
2. Человек: соотношение национального и общечеловеческого: сб. материалов междунар. симпозиума (г. Зугдиди, Грузия, 19-20 мая 2004 г.), Вып. 2 / под ред. В.В. Парцвания. – СПб. : С.-Петербург. философ. общество, 2004. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/kvarats_va/mannt_14.html

3. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Междунар. ин-т Питирима Сорокина – Николая Кондратьева / Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2001. – 346 с.
4. Бураковський І.В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І.В. Бураковський, О.В. Плотніков. – Харків : Фоліо, 2009. – 299 с.
5. Лизун М. Моделі економічного зростання світової та української економіки / М. Лизун // Журнал європейської економіки. – 2006. – Т. 5. – №2. – С.154-163.
6. Колодко Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Гжегож В. Колодко. – К. : Основні цінності, 2002. – 244 с.
7. У 2017 році економіка ЄС показала максимальне зростання за 10 років. 30.01.2018. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/2017-godu-ekonomika-es-pokazala-maksimalnyu-1517317058.html>
8. В Україні розповіли про темпи зростання економіки в 2017 році. 15.02.2018. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/v-ukraini-rozpozvili-pro-tempi-zrostannya-ekonomiki-v-2017-rotsi.htm>
9. Вітер І.І. Глобальна модернізація і неоіндустріалізація розвитку Європейського Союзу / І.І. Вітер // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За заг. редакцією д.політ.н., проф. О.В. Зернецької. – К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С.71-79.
10. Модернизация экономики в странах СНГ: национальные, региональные и глобальные факторы: научный доклад // Отв. ред. Л.Б. Вардомский – М. : ИЭ РАН, 2008. – 78 с.
11. ОЧЕС. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/obsec>
12. Співробітництво в рамках Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/guam>
13. Сівець М. Східне партнерство – час покаже / М.Сівець // День. – 2008. – №93. – 29 травня.
14. ЄС буде дружити з республіками // Обзор. – 2008. – 4 декабря. – С.4
15. Східне партнерство не допоможе Україні вступити в ЄС, але... 26.05.2008. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/5/26/76502.htm>